

سنجش میزان برخورداری دانشجویان از شاخص‌های دینداری و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران)*

محمد رحیمی^۱

زهرا حضرتی صومعه^۲

اقباله عزیزخانی^۳

چکیده

هدف این پژوهش بررسی میزان برخورداری دانشجویان از شاخص‌های دینداری و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن است. پس از مروری بر پژوهش‌های داخلی و خارجی و همچنین نظریه‌های مرتبط با موضوع، یک چارچوب تلفیقی با استفاده از نظریه‌های ماکس وبر، امیل دورکیم و پیتر برگر و تامس لاکمن تهیه شده که بر پایه آن یک مدل تجربی شامل تأثیر شش متغیر مستقل بر میزان دینداری دانشجویان دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات به دست آمد. این پژوهش به روش پیمایشی انجام شد و با تکنیک پرسشنامه به گردآوری اطلاعات اقدام شد. جامعه آماری پژوهش دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران بودند که از بین آنها تعداد ۳۷۵ نفر با استفاده از فرمول کوکران و به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای به عنوان نمونه مورد مطالعه قرار گرفته است. اطلاعات جمع‌آوری شده با استفاده از روش‌های آمار توصیفی و استنباطی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. یافته‌های پژوهش نشانگر این بودند که دینداری دانشجویان در حد متوسط می‌باشد و میزان دینداری (متغیر وابسته) با متغیرهای جنسیت، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، استفاده از رسانه‌های جدید، نوگرایی و رضایت از زندگی رابطه معنی‌داری دارد. بین متغیر سن با دینداری هیچ‌گونه تفاوت معنی‌داری مشاهده نشد است. ضمناً ضریب تعیین (۰/۶۳) نشان می‌دهد که ۶۳ درصد واریانس متغیر وابسته از طریق متغیرهای مستقل معادله قابل تبیین است. میزان تأثیرگذاری متغیرهای مستقل نیز به ترتیب عبارت است از: استفاده از رسانه‌های جدید، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، میزان رضایت از زندگی و نوگرایی.

کلید واژه: دینداری، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، رسانه‌های جدید، نوگرایی، رضایت از زندگی.

* تاریخ وصول: ۱۳۹۴/۷/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۲/۳۰

۱- دانشجوی دکتری واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران M.rahimi5564@gmail.com

۲- استادیار جامعه‌شناسی، واحد تاکستان، دانشگاه آزاد اسلامی، تاکستان، ایران Hazrati14@yahoo.com

۳- گروه جامعه‌شناسی، واحد خلخال، دانشگاه آزاد اسلامی، خلخال، ایران azizkhani_aukh@yahoo.com

۱- مقدمه و بیان مسأله

دین به عنوان یک نظام معرفتی و فرهنگی مهم، در دوره های مختلف تاریخی حضوری فعال داشته است. مسأله‌ای که بحث‌های بسیاری را برانگیخته و آراء ضد و نقیضی درباره آن مطرح شده است. از نقطه نظر مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی، دین یک واقعیت تاریخی - اجتماعی و نهادی اولیه است. برخی از مردم‌شناسان برای آن، وضع و کاربرد زیست - اجتماعی قائل گردیده و بایسته یا سودمندش دانسته‌اند، پاره‌ای آسیب‌شناسانه نقادی کرده‌اند و برخی رویکردی دو سویه از خود نشان داده‌اند (فراستخواه، ۱۳۷۷: ۱۳۱). بانیان جامعه‌شناسی همچون کنت (۱۸۵۳)، مارکس (۱۹۳۱)، وبر (۱۹۶۵) و دورکیم (۱۹۵۱)، توجه ویژه‌ای به نقش دین در جامعه مبذول داشته‌اند. در نتیجه این متفکران، مفاهیم و دیدگاه‌های نظری بسیاری به وجود آمده که هنوز هم راهنمایی پژوهش‌های جامعه‌شناسان درباره دین است. علاوه بر آن برخی از محققان متأخر از قبیل پیتر برگر (۱۹۷۳)، تامس لاکمن (۱۹۶۷)، یواخیم واخ (۱۹۴۴)، کیلفورد گیرتس (۱۹۶۶)، ژان پل ویلم (۱۹۹۵)، فیل زاكرمن (۱۹۹۷)، ملکم همیلتون (۱۹۹۵)، گلاک و استارک (۱۹۷۱) و دیگران سهم بزرگی در زمینه گسترش مطالعات مربوط به دین دارند. در ایران نیز پدیده دین و دینداری مورد توجه جامعه‌شناسان و اندیشمندان اجتماعی بوده و تلاش‌های بسیاری برای بررسی این پدیده اجتماعی انجام داده‌اند. پژوهشگران حوزه جامعه‌شناسی دین معتقدند که دینداری در جامعه کنونی ایران و در میان جوانان با تغییراتی در اندیشه و عملکرد مواجه است. امروزه پدیده‌هایی همچون مهاجرت روستایی، ورود ابزار و وسایل ارتباط جمعی، آموزش و پرورش گسترده و غیره ارزش‌ها و روابط سنتی را مورد پرسش قرار داده و تغییراتی را در دینداری نسل جدید به وجود آورده‌اند و پژوهشگران ناگزیرند تا به بررسی عوامل مؤثر بر تغییر ارزش‌های دینی جوانان از سویی و ارائه راهکارهایی برای غلبه بر آن از سوی دیگر بپردازند.

تحلیل‌های نظری بیانگر آن است که در جوامع در حال گذار دینداری یکی از متغیرهای اجتماعی است که دستخوش تحولات گسترده‌ای می‌شود (دورکیم، ۱۳۸۱ و ۱۳۸۳؛ برگر و لاکمن، ۱۹۶۷). دینداری در جامعه ایران هم از این تحول مستثنی نیست. پیتر برگر این تغییرات را نخستین بار در مهمترین نهادهای حامل مدرنیته (اقتصاد، صنعت، دولت و ...) دنبال می‌کند (برگر، ۱۹۶۷) و دانشگاه که کارکرد تولید علم و فناوری را در جامعه برعهده دارد به زعم وی، یکی از حاملان مدرنیته محسوب می‌شود. بنابراین می‌توان دانشجویان را یکی از حاملان آگاهی مدرن در جوامع در حال توسعه در نظر گرفت که بیشترین تأثیر را از آن می‌پذیرند (توسلی و مرشدی، ۱۳۸۵: ۹۷).

امروزه جوانان ایرانی از یک طرف تحت تأثیر فرهنگ دینی جامعه خود هستند، فرهنگی که مورد احترام خانواده ها و اجتماعات محلی است و از طرفی دیگر متأثر از نهادهای آموزشی^۱، رسانه‌های جمعی (داخلی و خارجی) و عناصر ساختی دنیای مدرن هستند و نسل جوان از برخی مشکلات اقتصادی و اجتماعی که ناشی از بی‌ثباتی‌های خاص قبل و بعد جنگ است در رنج بوده‌اند (سراج‌زاده، ۱۳۸۳: ۱۹۰).

بررسی تغییرات ایجاد شده در میزان دینداری می‌تواند موفقیتها و کاستی‌های برنامه‌های اجرا شده در حوزه مسائل دینی را به ما نشان دهد.^۲ "به واسطه دین می‌توان کنترل اجتماعی^۳ یا به قول دورکیم، انسجام و وحدت اجتماعی را تقویت نمود. بی‌تردید جامعه در شکل‌دهی به تصورات دینی اعضای خود نقش کلیدی ایفا می‌کند و این افراد جامعه هستند که القانات جامعه را می‌پذیرند و به آن شکل مطلوب خود را می‌دهند" (جلالی مقدم، ۱۳۷۹: ۱۰).

در جامعه امروز نگاه نسل جوان به دین با نگاه نسل گذشته تغییرات اساسی کرده است. در این جامعه نسل جوان در جستجوی کسب جایگاه و هویت جدیدی است که خود به خود با ذهنیت و رویکردهای نسل‌های پیشین و بزرگسالان به چالش برمی‌خیزد. کنشگران اصلی حرکت‌های اجتماعی دهه‌های اخیر جامعه ایران را جوانانی تشکیل می‌دهند که علیه بینش سنتی^۴ به پا خواسته‌اند. هر گونه تحولی در یک جامعه در حال گذار از سنت به مدرنیته، منجر به شکل‌گیری حرکت‌هایی در میان نسل جوان می‌گردد به طوری که می‌توان از فرهنگ خاص جوانان سخن به میان آورد.

از طرفی دیگر امروز با گسترش تقسیم کار^۴ و تخصصی شدن امور و به وجود آمدن نهادها و ساختارهای اجتماعی^۵ جدید، زیست‌جهان‌های متعددی در جامعه شکل می‌گیرد. به بیان دیگر "جامعه با چندگانه‌شدن^۶ زیست‌جهان‌ها مواجه می‌شود و وظیفه قدیمی دین مورد تهدید جدی قرار می‌گیرد" (برگر، ۱۳۸۱: ۷۳). همزمان با اینکه بخش‌های مختلف جامعه تحت سیطره زیست‌جهان‌های متعدد در می‌آید، فرد نیز در زندگی روزمره خود پیوسته با دیگرانی روبه‌رو می‌شود که در زیست‌جهان‌های دیگری به سر می‌برند و لذا لزوماً نمادها و تعاریف دینی او را تأیید نمی‌کنند و حتی گاهی آنها را انکار می‌کنند. در این پژوهش نگارندگان پدیده دینداری را در بین دانشجویان مورد بررسی قرار می‌دهند، قشری که بیشترین تأثیر را از تغییرات اجتماعی - فرهنگی جامعه پذیرفته و در سطوح مختلف دینداری آنان تأثیرات

1- educational institotions

2- social control

3- traditional insight

4- division of labor

5- social structurcs

6- life worlds

7-pluralization

قابل توجهی گذاشته است. لذا سؤال اصلی که در این پژوهش مطرح می‌باشد این است که سطح برخورداری دانشجویان از شاخص‌های دینداری در ابعاد اعتقادی، مناسکی، تجربی و عاطفی چقدر است؟ و چه عوامل اجتماعی بر آن تأثیرگذار است؟

۲- پیشینه تجربی پژوهش

- موتلو (۱۹۹۸-۱۹۷۸) در پژوهشی عقاید مذهبی دانشجویان ترکیه را مورد بررسی قرار داده است. استدلال محقق این است که جامعه پذیری مذهبی در بین دانشجویان ترکیه ارتقاء یافته است. دانشجویان در سال ۱۹۹۱ نسبت به سال ۱۹۷۸ جهت گیری مذهبی قوی داشته‌اند به خصوص اینکه دانشجویان اعتقاد به خدا، روز قیامت، وجود بهشت و جهنم، روز داوری و اینکه قرآن در برگیرنده دستورات الهی است را در سال ۱۹۹۱ نسبت به سال ۱۹۷۸ بیشتر پذیرفته‌اند. همچنین بیشتر دانشجویان این گویه را که فقط مسلمانان به بهشت می‌روند، رد کرده‌اند و نیز اغلب آنها با این گویه که اگر انسانها درستکار باشند ولی مذهبی نباشند به بهشت می‌روند، موافق بوده‌اند (موتلو، ۱۳۷۲).

- بایر و رایت (۲۰۰۱) در یک بررسی فراتحلیلی به تأثیر دین بر جرم پرداخته‌اند. پرسش آغازین این تحقیق آن است که آیا رفتارها و باورهای مذهبی، بازدارنده رفتارهای جنایی است؟ نتایج این تجزیه و تحلیل نشان داد که رفتارها و اعتقادات مذهبی یا دینی اثر بازدارندگی متوسطی در رفتار جنایی افراد دارند (Baier and Wright, 2001:3-21).

- شجاعی زند (۱۳۸۴) عضو هیأت علمی گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس، مدلی را برای سنجش دینداری در ایران ارائه داده است. در این مقاله محقق پس از تعریف دینداری، برخی از مشهورترین مدل‌های دینداری (مدل لانسکی، مدل استارک و گلاک، مدل فوکویاما، مدل دیجانگ، فاکنر و وارلند، مدل کینگ و هانت، مدل همیل فارب، مدل کورن وال، آلبرخت، کائینگهام و پیچر) را معرفی نموده و پس از بررسی و نقد هر یک از آنها مدلی را برای سنجش دینداری در ایران ارائه داده است. در مدل وی دین دارای ۵ بعد اعتقادات، ایمانیات، عبادیات، اخلاقیات و شرعیات و دینداری نیز شامل ۵ بعد معتقد بودن، مؤمن بودن، اهل عبادت بودن، اخلاقی عمل کردن و متشرع بودن است. وی نشانه‌های دینداری را داشتن معلومات دینی، داشتن ظاهر دینی، ابراز هویت دینی، داشتن اهتمام شعائری، داشتن مشارکت دینی، داشتن معاشرت دینی، اهتمام دینی در خانواده دانسته و پیامدهای دینداری را بینش الهی، اهل معنابودن، متخلق بودن و متقی بودن معرفی کرده است.

- مرشدی (۱۳۸۵) در بررسی سطح دینداری و گرایش‌های دینداری دانشجویان، برای اخذ مدرک کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه تهران، دانشجویان کارشناسی و کارشناسی ارشد دانشگاه صنعتی امیرکبیر را مورد بررسی قرار داده است. چارچوب نظری محقق، تئوری ایجادگرایی اجتماعی پیتر برگر بود. روش تحقیق محقق پیمایشی و با تکنیک پرسشنامه به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته است. یافته‌های پژوهش محقق نشان داد که باورهای دینی دانشجویان در حد بالا و پایبندی آنها به انجام مناسک فردی دینی در حد متوسط به بالایی است، اما پایبندی آنها به انجام دادن اعمال جمعی دینی در حد کم ارزیابی می‌شود. همچنین گرایش به دین خصوصی برخورد گزینشی با دین و گرایش به تکثرگرایی دینی رواج زیادی بین دانشجویان دارد.

۳- جمع‌بندی پیشینه تجربی تحقیق

با توجه به تنوع و گستردگی تحقیقات انجام شده در حوزه دینداری نگارنده سعی کرده است تا از بین آنها تحقیقاتی را که با سنجش‌های دقیق پدیده دینداری را مورد سنجش قرار داده‌اند را مورد بررسی قرار دهد. از آنجا که این پژوهش‌ها از مهم‌ترین مطالعات انجام شده در زمینه‌ی سنجش دینداری در ایران هستند و کارهای دیگر نیز نوعاً به اقتباس و با ارجاع به آنها انجام شده‌اند، لذا پژوهش حاضر نیز با الگو قراردادن آنها به سنجش برخورداری دانشجویان از شاخص‌های دینداری اقدام کرده است. در پژوهش‌های انجام گرفته در این حوزه، ابعاد گوناگونی برای اندازه‌گیری دینداری مد نظر قرار گرفته است ولی الگوی دینداری گلاک و استارک (۱۹۶۸) و آزمون جهت‌گیری مذهبی آلپورت (۱۹۶۷) مدل جامعی است که اکثر تحقیقات سودمندی که در این زمینه انجام گرفته از آن بهره گرفته‌اند. این مدل شامل بعد مناسکی (آیین‌ها و اعمال مذهبی) منطقی و عقلانی (معرفت یا دانش مذهبی)، ایدئولوژیکی (التزام به باورهای مذهبی)، تجربی (ناظر به احساس‌های مذهبی) و پیامدی یا کاربردی (تأثیر کلی مذهب بر زندگی) است. هیچ مطالعه‌ای در حوزه‌ی دینداری نمی‌تواند صورت گیرد، مگر پیش از آن و به روشنی، ابعاد و اجزا و شاخص‌های معرفت آن در قالب مدلی جامع عرضه شده باشد. با این حال، کمتر مطالعه‌ای را می‌توان یافت که مبتنی بر چنین مدلی باشد. در مواردی نیز که سنجش دینداری بر پایه‌ی یک مدل صورت گرفته است، مدل به کار رفته کاملاً اقتباسی بوده است و یا با اندک تصرفاتی، در حد اصلاح و تغییر گویه‌ها و حداکثر حذف برخی از ابعاد ارائه شده است (شجاعی زند، ۱۳۸۴).

از نظر روش‌شناختی نیز اکثر تحقیقات انجام شده در حوزه‌ی دینداری در داخل و خارج از کشور، از نوع تحقیقات توصیفی بوده و ابزار به کار گرفته شده در آنها برای سنجش دینداری پرسشنامه‌های خود گزارشی بوده است.

در جمع‌بندی کلی می‌توان گفت مطالعه در زمینه دینداری و سنجش آن، بایستی با دقت بیشتری همراه باشد. چرا که زمانی که از مفهوم دینداری صحبت می‌کنیم با موضوعی انتزاعی، پیچیده و چند بعدی روبرو هستیم و این مسأله سنجش دقیق آن را با مشکل مواجه می‌سازد. سنجش دینداری، الزامات مفهوم شناختی و روش‌شناختی خاص خود را دارد که آن را از سنجش مفاهیم ساده و عینی متمایز می‌سازد. لذا لازم است با افزایش دقت و اتخاذ سازوکارهای لازم در مراحل مختلف پژوهش، به سنجش این پدیده اجتماعی اقدام شود.

۴- چارچوب نظری

در پژوهش حاضر دیدگاه‌های نظریه‌پردازان کلاسیک و معاصر از حوزه‌های مختلف تضادی و کارکردی نظیر امیل دورکیم، ماکس وبر، کارل مارکس و نظریه جامعه‌شناسی شناخت برگر و لاکمن به عنوان چارچوب نظری پژوهش برگزیده شد. اما دیدگاه برگر و لاکمن مفیدترین نظریه‌ای است که فرضیات این پژوهش را حمایت می‌کنند. به عقیده برگر و لاکمن موضوع جامعه‌شناسی شناخت، بررسی رابطه ساخت یا زمینه اجتماعی و اندیشه آدم یا به طور کلی تعیین اندیشه و شناخت انسان است (میرسندسی، ۱۳۸۳: ۱۴۰).

برگر و لاکمن معتقدند که یک نظام معنی مشترک واقعیات روزمره را به عنوان امری بدیهی و مسلم برای انسان‌ها، متصور است که این نظام بدیهی و مشترک معنی در طول زمان به کندی تغییر می‌پذیرد. آنها اعتقاد دارند که افراد در تعامل اجتماعی و موقعیت‌های رودررو الگوهای پیش ساخته ذهنشان را درک می‌کنند و ارگانیزم انسانی در تعامل با محیط، مراحل تکامل خویش را طی می‌کند. رابطه انسان با دنیای اجتماعی رابطه دیالکتیکی است. این دیالکتیک با انتقال دنیای اجتماعی به نسل جدید به وجود می‌آید. در این مرحله است که دنیای نهادی نیازمند مشروعیت است، زیرا در جریان انتقال واقعیات دنیای پرمایگی و انباشت صورت می‌گیرد (حسین زاده و دیگران، ۱۳۸۸: ۶۲).

انحراف از هنجارها زمانی رخ می‌دهد که نهادها به واقعیتهایی تبدیل شده باشند که پیوندشان را با زمینه‌های ارتباطی خویش در فرآیندهای اجتماعی مشخصی که از آنها پدید آمده اند گسیخته شده باشند (میرسندسی، ۱۳۸۳: ۱۴۶ و برگر و لاکمن، ۱۳۷۵: ۱۷۴).

از نظر برگر مفاهیم جهان مذهبی با فرآیندهای خاص، تحت عنوان "ساختار توجیه‌گری" اعتبار خود را حفظ و تحکیم می‌کنند. اگر این ساختار تضعیف شود و یا از بین برود تسلط اعتقادات مذهبی هم بر اذهان انسان‌ها به آسانی از دست می‌رود. از آنجایی که مقررات، نقش‌ها، الزام‌ها و نهادهای اجتماعی بسیار شکننده‌اند، نیاز داریم که پیوسته به یادمان آورده شود که چه باید بکنیم و باید معانی متبلور در فرهنگ و

نهادهای همیشه به ما گوشزد گردد. این یادآوری را مناسک برای ما انجام می‌دهند. اجتماع مذهبی نقش مهمی در تداوم باور پذیری ایفا می‌کند. برگر به نقش توجیه مذهبی تأکید می‌کند و این را یکی از مهم‌ترین دژهای بشر در برابر بی‌هنجاری در سراسر تاریخ می‌داند (همان: ۱۴۹).

همانطور که گفته شد مهمترین رهیافتی که فرضیات پژوهش از آن استخراج شده است، رهیافت برگر و لاکمن است. از آنجایی که آنان اشاره دارند که ارگانیسم انسانی در تعامل با محیط، مراحل تکامل خویش را طی می‌کنند، رابطه انسان با محیط رابطه‌ای دیالکتیکی است. این دیالکتیک شامل تبادلات پدیده‌های اجتماعی با هم است. در جریان این دیالکتیک و تبادلات، معانی از طریق فرمول‌های توجیه کننده مختلفی تفسیر و تبیین می‌شود. در زندگی گذشته دین این تبیین توجیه‌گری را به خوبی انجام می‌داد اما در دنیای امروز، با پیدایش زیست جهان‌های متعدد (معانی فرعی متعدد) نقش دین رو به کاهش رفته و در حوزه دین، دنیاهای فرعی متعدد و رقیب هم، در دنیای جدید شکل گرفته‌اند. از جمله رسانه‌ها، شغل، تحصیلات، اقتصاد، سیاست و ... این دنیاهای فرعی متعدد به کاهش اعمال مناسکی دینی انجامیده است. بنابراین تجربیات دینی افراد، تحت تأثیر نظام‌های معانی متفاوت و متضادی قرار می‌گیرند و دین نیز قادر به جای دادن همه این نظام‌های معنی جدید نخواهد بود. بنابر آنچه بیان شد، عواملی که در این پژوهش بر دینداری مؤثرند و از دید محقق به عنوان متغیرهای مستقل در نظر گرفته شده‌اند، نقش دنیاهای فرعی و جهان زیست‌های مورد اشاره در رهیافت برگر و لاکمن هستند.

۵- فرضیه‌های تحقیق

- به نظر می‌رسد بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی دانشجویان و میزان دینداری آنان تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

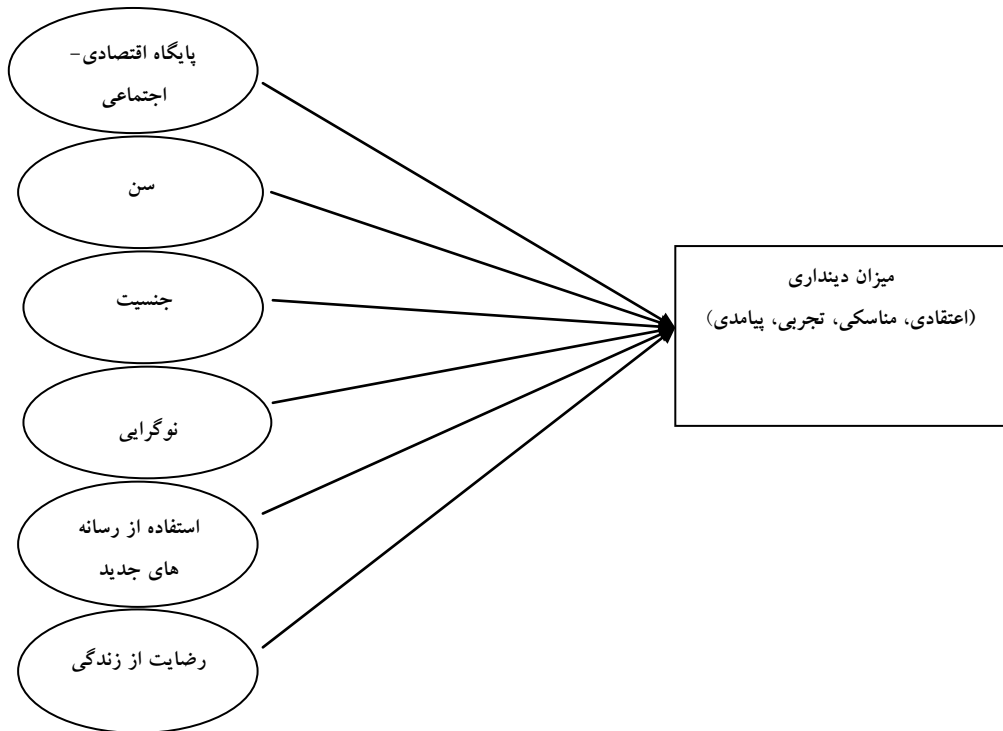
- به نظر می‌رسد بین سن دانشجویان و میزان دینداری آنان تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

- به نظر می‌رسد بین جنسیت دانشجویان و میزان دینداری آنان تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

- به نظر می‌رسد بین میزان نوگرایی دانشجویان و میزان دینداری آنان رابطه معنی‌داری وجود دارد.

- به نظر می‌رسد بین میزان استفاده از رسانه‌های جدید و میزان دینداری دانشجویان رابطه معنی‌داری وجود دارد.

- به نظر می‌رسد بین میزان رضایت از زندگی دانشجویان و میزان دینداری آنان رابطه معنی‌داری وجود دارد.

۶- روش شناسی

پژوهش حاضر از نوع توصیفی و به روش پیمایشی انجام شده است. اطلاعات تحقیق حاضر با استفاده از ابزار پرسشنامه جمع‌آوری شده است. جامعه آماری پژوهش حاضر، کلیه دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران که در دانشکده علوم پایه، دانشکده فنی و مهندسی و دانشکده علوم انسانی مشغول تحصیل می‌باشند که تعداد آنها طبق آمار بر گرفته از آمار و اطلاعات آن واحد ۹۷۲۹ نفر می‌باشد. با توجه به ویژگی‌های جامعه آماری و زیاد بودن جمعیت آن، برای انجام پژوهش و جمع‌آوری اطلاعات به طور متوسط ۳۷۵ نفر به عنوان حجم نمونه تعیین گردید. روش نمونه‌گیری این پژوهش به صورت تصادفی طبقه‌ای و سهمیه‌ای، از میان دانشجویان دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات تهران انتخاب شده است که شامل ۳۷۵ نفر از دانشجویان مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری می‌باشند که براساس دو مقطع تحصیلی، از نمونه‌گیری سهمیه‌ای استفاده شد و نمونه‌ها بصورت تصادفی انتخاب شده‌اند. در پژوهش حاضر جهت شناسایی اعتبار شاخص‌های پرسشنامه از اعتبار محتوایی صوری استفاده شد و

پرسشنامه طراحی شده به تعدادی از اساتید خبره و برگزیده جامعه شناسی داده شد و وفاق آنها در مورد شاخص‌ها، دلیل روشنی بر اعتبار پرسشنامه طراحی شده است. همچنین جهت سنجش پایایی ابزار پژوهش از روش آلفای کرونباخ استفاده شده و پس از کدگذاری و استخراج داده‌ها، آزمون آلفای کرونباخ انجام گردید که آلفای به دست آمده بالای ۰/۷ است بنابراین گویه های طراحی شده دارای قابلیت اعتماد است.

۷- یافته‌های تحقیق

برای طبقه‌بندی دانشجویان از لحاظ میزان برخورداری از شاخص‌های دینداری، میزان دینداری دانشجویان به سه سطح قوی، متوسط و ضعیف دسته‌بندی شد. به گونه‌ای که در بازه ۱ تا ۵، نمره پنج بیانگر بیشترین میزان دینداری و نمره یک بیانگر پایین‌ترین میزان دینداری است. با دسته‌بندی میزان دینداری دانشجویان به سه دسته قوی، متوسط و ضعیف می‌توانیم تفاوت نوع دینداری دانشجویان را با هم مقایسه کنیم.

جدول شماره ۱: فراوانی ابعاد دینداری دانشجویان

متغیر	قوی	متوسط	ضعیف	میانگین با دامنه یک تا پنج
بعد اعتقادی	۷۸/۴	۱۴/۲	۷/۴	۴/۶۳
بعد مناسکی	۳۹/۶	۱۸/۵	۴۱/۹	۳/۰۵
بعد تجربی	۴۷/۹	۲۱/۸	۳۰/۳	۳/۲۱
بعد پیامدی	۵۳/۸	۲۷/۶	۱۸/۶	۳/۱۸
دینداری کلی	۵۴/۹	۲۰/۵	۲۴/۶	۳/۵۱

یافته‌های جدول فوق نشان می‌دهد که بعد اعتقادی دینداری نسبت به سه بعد دیگر (بعد مناسکی، بعد تجربی و بعد پیامدی) از فراوانی بیشتری برخوردار بوده است. همچنین مقدار عددی دینداری از ترکیب مقادیر عددی چهار بعد اعتقادی، مناسکی، تجربی و پیامدی بدست آمده است که با توجه به جدول فوق می‌توان بیان نمود که ۵۴/۹٪ درصد از افراد نمونه دارای دینداری قوی، ۲۰/۵٪ دارای دینداری متوسط و ۲۴/۶٪ از افراد نمونه دارای دینداری ضعیفی بوده‌اند.

فرضیه ۱: به نظر می‌رسد بین پایگاه اقتصادی- اجتماعی دانشجویان و میزان دینداری آنان تفاوت معنی‌داری وجود دارد. برای سنجش پایگاه اجتماعی- اقتصادی ملاک‌ها و شاخص‌های متفاوتی مد نظر قرار گرفته است؛ در این پژوهش سه شاخص درآمد، شغل و تحصیلات برای پایگاه اجتماعی اقتصادی دانشجویان در نظر گرفته شده است. برای این کار پس از دسته‌بندی درآمد به سه دسته درآمد کمتر از یک

میلیون تومان (درآمد کم)، بین یک میلیون تومان تا ۲ میلیون تومان (درآمد متوسط) و بالاتر از ۲ میلیون تومان (درآمد بالا)، آنگاه درآمد با ضریب ۳، شغل با ضریب ۲ و تحصیلات با ضریب ۱ تأثیر داده شد و نهایتاً سه طبقه اجتماعی - اقتصادی به دست آمد.

جدول شماره ۲: توزیع فراوانی برحسب پایگاه اقتصادی - اجتماعی

پایگاه اقتصادی اجتماعی	تعداد	درصد فراوانی
پایین	۱۶۷	۴۴.۵
متوسط	۱۲۵	۳۳.۳
بالا	۸۳	۲۲.۱
کل	۳۷۵	۱۰۰

جدول شماره ۳: مقایسه میانگین دینداری برحسب پایگاه اقتصادی - اجتماعی

خطای انحراف معیار	انحراف معیار	میانگین دینداری	تعداد	پایگاه اقتصادی اجتماعی
۱.۳۸۸	۱۷.۹۳۶	۱۴۸.۸۰	۱۶۷	پایین
۱.۶۵۶	۱۸.۵۱۰	۱۴۹.۳۱	۱۲۵	متوسط
۲.۰۵۹	۱۸.۷۵۵	۱۴۸.۸۲	۸۳	بالا
۰.۹۴۳	۱۸.۲۶۳	۱۴۸.۹۸	۳۷۵	کل

جدول شماره ۴: تحلیل واریانس گروه‌های اقتصادی - اجتماعی

سطح معنی داری	آماره آزمون	میانگین مجذورات	درجه آزادی	مجموع مجذورات	بین گروه
۰.۰۰۰	۱۵۱.۳۱۴	۱۹۷۱۹	۲	۳۹۴۳۸.۹	بین گروه
		۱۳۰.۳۱۸	۳۷۲	۴۸۴۷۸.۴	درون گروه
			۳۷۴	۸۷۹۱۷.۳	کل

جدول شماره ۵: گروه‌بندی میانگین دینداری طبقات اقتصادی - اجتماعی

	تعداد	Subset for $\alpha=0.05$		
		۱	۲	۳
پایین	۱۶۷	۶.۳۴۱		
متوسط	۱۲۵		۳.۷۵۲	
بالا	۸۳			۱.۵۶۳
سطح معنی داری		۱.۰۰۰	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰

با توجه به جدول ۵، از نظر آماری بین دینداری و گروه‌های مختلف پایگاه اقتصادی- اجتماعی اختلاف معنی‌داری در سطح ۰.۰۵ وجود دارد. گروه‌های اقتصادی- اجتماعی پایین با میانگین ۶.۳۴۱ بیشترین دینداری را دارا بودند، گروه‌های اقتصادی- اجتماعی متوسط با میانگین ۳.۷۵۲ در گروه دوم و گروه اقتصادی- اجتماعی بالا با میانگین ۱.۵۶۳ در گروه سوم دینداری قرار گرفتند. بنابراین فرضیه رابطه بین پایگاه اقتصادی- اجتماعی و دینداری مورد تأیید قرار می‌گیرد. جدول بالا نشان می‌دهد که سه طبقه در سه گروه مختلف دینداری قرار دارند.

فرضیه ۲: تفاوت معنی‌داری در میزان دینداری دانشجویان با توجه به رده‌های مختلف سنی آنان وجود دارد.

جدول شماره ۶: آماره های توصیفی

تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	دامنه تغییرات	کمترین مقدار	بیشترین مقدار
۳۷۵	۳۴.۱۲	۰.۷۰۳	۴۹	۱۸	۵۷

جدول شماره ۷: مقایسه میانگین دینداری برحسب رده‌های مختلف سنی

رده‌های سنی	تعداد	میانگین دینداری
کمتر از ۲۵ سال	۱۳۳	۱۹۸.۳۴
۲۵ تا ۳۵ سال	۱۱۴	۱۷۲.۱۴
۳۵ تا ۴۵ سال	۶۲	۱۴۸.۱۷
بیشتر از ۴۵ سال	۵۶	۱۳۲.۱۹

با توجه به جدول ۷ میانگین دینداری در رده سنی کمتر از ۲۵ سال (۱۹۸.۳۴) از همه بیشتر و میزان دینداری در رده سنی بیشتر از ۴۵ سال از همه کمتر (۱۳۲.۱۹) است.

جدول شماره ۸: آزمون آنوا (ANOVA)

مقدار آماره آزمون	سطح معنی‌داری
۳.۷۵۵	۰.۰۱۲

با توجه به جدول ۸ مشاهده می‌شود سطح معنی‌داری آزمون ۰.۰۱۲ کمتر از ۰.۰۵ می‌باشد بنابراین فرض صفر رد شده یعنی تفاوت معنی‌داری در میزان دینداری دانشجویان با توجه به رده‌های مختلف سنی آنان وجود دارد. برای بررسی این که این تفاوت‌ها در کجاست از آزمون LSD استفاده می‌کنیم.

جدول شماره ۹: آزمون LSD

		سطح معنی داری
کمتر از ۲۵ سال	۲۵ تا ۳۵ سال	۰.۴۵۴
	۳۵ تا ۴۵ سال	۰.۰۲۵
	بیشتر از ۴۵ سال	۰.۰۳
۲۵ تا ۳۵ سال	کمتر از ۲۵ سال	۰.۴۵۴
	۳۵ تا ۴۵ سال	۰.۱۳۵
	بیشتر از ۴۵ سال	۰.۴۵۴
۳۵ تا ۴۵ سال	کمتر از ۲۵ سال	۰.۰۲۵
	۲۵ تا ۳۵ سال	۰.۱۳۵
	بیشتر از ۴۵ سال	۰.۰۲۵
بیشتر از ۴۵ سال	کمتر از ۲۵ سال	۰.۰۳
	۲۵ تا ۳۵ سال	۰.۴۵۴
	۳۵ تا ۴۵ سال	۰.۰۲۵

با توجه به جدول معین می‌شود که میزان دینداری در بین گروه‌های مختلف زیر تفاوت معناداری با هم داشته است:

سنین کمتر از ۲۵ سال و سنین بین ۳۵ تا ۴۵ سال

سنین کمتر از ۲۵ سال و سنین بیشتر از ۴۵ سال

سنین بین ۳۵ تا ۴۵ سال و سنین بیشتر از ۴۵ سال

فرضیه ۳: تفاوت معنی داری در میزان دینداری دانشجویان با توجه به جنسیت آنان وجود دارد.

جدول شماره ۱۰: آماره‌های توصیفی

میانگین	
۳.۷۳	زنان
۳.۲۹	مردان

جدول شماره ۱۱: نتایج آزمون leven برای بررسی برابری واریانس‌ها

سطح معنی داری	آماره آزمون
۰.۹۳۱	۰.۰۰۸

با توجه به جدول بالا چون سطح معنی دار آزمون leven (۰.۹۳۱) از ۰.۰۵ بیشتر است بنابراین فرض صفر رد نمی‌شود یعنی واریانس‌ها برابرند.

جدول شماره ۱۲: آزمون T

مقدار آماره آزمون	سطح معنی داری
۲.۷۶	۰.۰۰۰

با توجه به جدول ۱۲ مشاهده می شود سطح معنی داری آزمون ۰.۰۰۰ کمتر از ۰.۰۵ می باشد بنابراین فرض صفر رد شده یعنی تفاوت معنی داری در میزان دینداری دانشجویان با توجه به جنسیت آنان وجود دارد و با توجه به بالاتر بودن میانگین دینداری در زنان معین می شود که دینداری در زنان بیشتر از مردان است.

فرضیه ۴: بین رضایت از زندگی و میزان دینداری دانشجویان رابطه معنی داری وجود دارد.

جدول شماره ۱۳: آزمون همبستگی پیرسون دو متغیر میزان رضایت از زندگی و میزان دینداری

متغیر ۱	متغیر ۲	تعداد	مقدار ضریب همبستگی پیرسون	سطح معنی داری
رضایت از زندگی	میزان دینداری	۳۷۵	۰.۷۵۴	۰.۰۰۰

با توجه به جدول ۱۳ مشاهده می شود سطح معنی داری آزمون ۰.۰۰۰ کمتر از ۰.۰۵ می باشد بنابراین فرض صفر رد شده و با اطمینان ۹۵٪ می توان گفت رابطه معنی داری بین دو متغیر مورد بررسی وجود دارد. با توجه به مثبت بودن علامت ضریب همبستگی (۰.۷۵۴) بین دو متغیر رابطه مستقیم برقرار است، یعنی با افزایش یکی دیگری نیز افزایش می یابد.

فرضیه ۵: بین میزان استفاده از رسانه های جدید و میزان دینداری دانشجویان رابطه معنی داری وجود دارد.

جدول شماره ۱۴: آزمون همبستگی پیرسون دو متغیر میزان استفاده از رسانه های جدید و میزان دینداری

متغیر ۱	متغیر ۲	تعداد	مقدار ضریب همبستگی پیرسون	سطح معنی داری
میزان استفاده از رسانه های جدید	دینداری	۳۷۵	-۰.۷۸۳	۰.۰۰۱

با توجه به جدول ۱۴ مشاهده می شود سطح معنی داری آزمون ۰.۰۰۱ کمتر از ۰.۰۵ می باشد بنابراین فرض صفر رد شده و با اطمینان ۹۵٪ می توان گفت رابطه معنی داری بین دو متغیر مورد بررسی وجود دارد و با توجه به این که علامت ضریب همبستگی منفی می باشد بنابراین دو متغیر مورد بررسی رابطه معکوس داشته و با افزایش یکی دیگری کاهش می یابد.

فرضیه ۶: بین میزان نوگرایی دانشجویان و میزان دینداری آنان رابطه معنی داری وجود دارد.

جدول شماره ۱۵: آزمون همبستگی پیرسون دو متغیر میزان استفاده از رسانه‌های جدید و میزان دینداری

متغیر ۱	متغیر ۲	تعداد	مقدار ضریب همبستگی پیرسون	سطح معنی داری
میزان نوگرایی	دینداری	۳۷۵	-۰.۶۵۷	۰.۰۰۳

با توجه به جدول ۱۵ مشاهده می‌شود سطح معنی داری آزمون ۰.۰۰۳ کمتر از ۰.۰۵ می‌باشد بنابراین فرض صفر رد شده و می‌توان گفت رابطه معنی داری بین دو متغیر مورد بررسی وجود دارد.

تحلیل رگرسیون چند متغیره

- بررسی رابطه بین متغیر وابسته (میزان دینداری) و متغیرهای مستقل (پایگاه اقتصادی اجتماعی، سن، جنسیت، نوگرایی، استفاده از رسانه های جمعی خارجی و رضایت از زندگی) با کمک رگرسیون. معادله رگرسیون به منظور تعیین رابطه بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته بررسی می‌شود. مقدار ضریب تعیین بیان کننده این است که چه مقدار از تغییرات متغیر وابسته به کمک متغیرهای مستقل تبیین می‌شود. با کمک ضرایب بتا می‌توان معادله رگرسیونی را نوشت. همچنین ضرایب بتای استاندارد شده در تعیین سهم نسبی هر متغیر در تغییرات متغیر وابسته مؤثر است. ضریب بتای هر متغیر مستقلی که بیشتر بود به معنای این است که سهم نسبی بیشتری در تغییرات متغیر وابسته دارد.

جدول شماره ۱۶: تحلیل رگرسیونی تأثیر متغیرهای مستقل بر میزان دینداری

سطح معنی داری	آماره t	(ضریب استاندارد شده بتا)	خطای استاندارد	ضریب بتا	
۰.۰۰۰	۵.۴۷۱		۰.۶۳۱	۳.۴۵	عدد ثابت
۰.۰۰۳	-۲.۹۵	-۰.۱۸۷	۰.۰۱۶	-۰.۰۴۸	پایگاه اقتصادی اجتماعی
۰.۰۰۰	-۵.۰۵	-۰.۱۲۵	۰.۰۱۷	-۰.۰۸۶	سن
۰.۰۰۰	۳.۵۶	۰.۱۱۶	۰.۰۱۶	۰.۰۵۶	جنسیت
۰.۰۰۰	-۳.۱۴	-۰.۱۴۷	۰.۰۱۴	-۰.۰۴۴	نوگرایی
۰.۰۰۰	-۳.۴۶	-۰.۲۴۳	۰.۰۵۴	-۰.۰۳۷	استفاده از رسانه های جدید
۰.۰۰۴	۲.۸۵	۰.۱۴۸	۰.۰۲	۰.۰۵۷	رضایت از زندگی
sig = ۰.۰۰۰		F = ۳.۴۶	R ² = ۰.۶۳۴		

با توجه به جدول ۱۹ مقدار ضریب تعیین برابر ۰.۶۳۴ است یعنی ۶۳.۴٪ از تغییرات متغیر وابسته توسط متغیرهای مستقل تبیین می‌شود. همچنین با توجه به این که سطح معنی‌داری آزمون ANOVA کمتر از ۰.۰۵ است می‌توان گفت مدل برازش داده شده مدل مناسبی است و رابطه رگرسیونی خطی است. همانگونه که از جدول فوق مشاهده می‌شود متغیرهای استفاده از رسانه‌های جدید با ضریب استاندارد ۰.۲۴۳، پایگاه اقتصادی- اجتماعی با ضریب استاندارد ۰.۱۸۷ و میزان رضایت از زندگی با ضریب استاندارد ۰.۱۴۸ بیشترین نقش را در تبیین تغییرات میزان دینداری (متغیر وابسته) دارند.

۸- نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف سنجش میزان برخورداری دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران از شاخص‌های دینداری و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن انجام پذیرفت. برای پاسخگویی به پرسش اصلی پژوهش با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته و نمونه‌ای ۳۷۵ نفری از دانشجویان به گردآوری داده‌هایی پرداخته شد که به نحوی الگویی دینداری دانشجویان و ابعاد و مؤلفه‌های آن را توضیح می‌دهند.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که باورهای دینی دانشجویان در حد متوسط می‌باشد (میانگین ۳.۵۱ از ۵) که تا حدودی با تحقیقات پیشین همخوانی دارد (سراج زاده، ۱۳۸۰؛ میرسندسی، ۱۳۸۳ و توسلی، ۱۳۸۵). بیشترین میزان دینداری دانشجویان در بعد اعتقادی دینداری بود (میانگین ۴.۶۳ از ۵) و کمترین میزان دینداری دانشجویان در بعد مناسکی دینداری بود (میانگین ۳.۰۵ از ۵). در بعد تجربی (عاطفی) دینداری، میزان دینداری دانشجویان (میانگین ۳.۲۱ از ۵) حاکی از متوسط بودن دینداری در این بعد است. در بعد پیامدی نیز میزان دینداری دانشجویان متوسط است (میانگین ۳.۱۸ از ۵). به طور خلاصه دانشجویان ابعاد لطیف‌تر دینداری (اعتقادی و عاطفی) دینداری بالاتری را از خود نشان داده‌اند. نمرات به دست آمده در بعد مناسکی دینداری، می‌بایست مورد توجه قرار گیرد چون در این بعد میزان دینداری دانشجویان پایین است (میانگین ۳.۰۵ از ۵). پایین بودن میزان دینداری در این بعد ناشی از این است که در این بعد بیشتر اعمال جمعی مورد نظر است. از مجموع نمرات ابعاد دینداری در این پژوهش به یک شاخص کلی‌تر که همان دینداری کلی است می‌رسیم. در دینداری کلی که حاصل جمع ابعاد چهار گانه دینداری است میانگین ۴۵/۸ درصد نشان می‌دهد که این میزان متوسط رو به پایین می‌باشد و علت کم بودن این میزان ناشی از ابعاد پیامدی، تجربی و مناسکی دینداری می‌باشد.

آزمون تجربی فرضیات پژوهش نشان داد که بین دینداری و جنسیت دانشجویان ارتباط معنی‌داری وجود دارد. میانگین دینداری از وجود تفاوت معنی‌دار بین دینداری دختران و پسران است. میانگین

دینداری دختران ۱۷۰.۲۱ و میانگین دینداری پسران ۱۳۲.۱۱ می‌باشد و این رابطه حاکی از دینداری بیشتر دختران در مقایسه با پسران است. به طور کلی در این پژوهش زنان در مقایسه با مردان دینداری بیشتری را از خود نشان دادند. در تبیین این پدیده می‌توان گفت که زنان با اتکای به مذهب و باورهای دینی در تلاش اند تا جایگاه متعالی تری برای خود دست و پا کنند تا از این طریق بتوانند تا حدی محرومیت‌ها و محدودیت‌های زندگی خود را تسکین دهند. مردان نیز با برخورداری از انواع آزادی‌های اجتماعی از امکانات بیشتری برخوردار هستند و این عامل می‌تواند نیاز آنها را به آموزه‌های دینی کاهش دهد. یک از متغیرهای دیگری که در این پژوهش رابطه آن با دینداری مورد سنجش قرار گرفت، سن بود. یافته‌های این پژوهش از طریق مقادیر همبستگی پیرسون نشان می‌دهد که بین سن و دینداری هیچ رابطه معنی‌داری وجود ندارد. یعنی هرچه سن افزایش یابد، در دینداری پاسخگویان تغییری ایجاد نمی‌شود.

از متغیرهای دیگر تأثیرگذار بر دینداری دانشجویان، پایگاه اقتصادی- اجتماعی بود. یافته‌های این پژوهش نشانگر این بودند که دانشجویان با پایگاه اقتصادی- اجتماعی متفاوت، میزان دینداری متفاوتی با یکدیگر دارند. در این رابطه می‌توان گفت که در طبقات پایین جامعه به علت محدودیت دسترسی به تکنولوژی‌های نوین، وابستگی آنان به باورهای دینی بیشتر است. در طبقات بالا به دلیل برخورداری بیشتر از انواع امکانات در حوزه‌های، اطلاعاتی و رسانه‌ای، ارتباط بیشتر با دنیاهای مدرن و اثرپذیری این طبقات از آن، در کاهش دینداری دانشجویان، به ویژه در ابعاد مناسکی، تجربی و پیامدی دینداری آنان مؤثر است. تأثیر رسانه‌های جدید از قبیل شبکه‌های اجتماعی مجازی، ماهواره، اینترنت و ... نیز از جمله عواملی بودند که تأثیر آنها در این پژوهش بر دینداری مورد آزمون قرار گرفت. ضریب همبستگی متغیر رسانه‌های جدید با دینداری ۶۷ درصد به دست آمد. کسانی که از رسانه‌های جدید مانند شبکه‌های اجتماعی مجازی، ماهواره، اینترنت استفاده بیشتری کردند، میزان دینداری کمتری از خود بروز داده‌اند. عصر ارتباطات و ظهور پدیده‌هایی چون اینترنت و ماهواره مرزها را شکسته و دهکده جهانی را به وجود آورده است. در دنیای امروزی رسانه‌ها تمام حوزه‌های زندگی افراد را متأثر ساخته‌اند. برنامه‌ریزی‌هایی که رسانه‌های جدید دارند و آنچه که اشاعه می‌دهند بدون شک در کاهش گرایش جوانان به مذهب تأثیرات بسیاری دارد. رسانه‌ها کمتر به باورهای دینی و به ویژه اعمال و مناسک دینی توجه دارند. در چنین شرایطی که هر کدام از رسانه‌های جدید و نهادهای مختلف جامعه‌پذیری ارزشی خاص را به جوانان اشاعه می‌دهند، جامعه دچار تکثر ارزشی می‌شود و ادامه این امر قاعدتاً بر دینداری جوانان تأثیرات زیان‌باری را خواهد گذاشت.

نوگرایی نیز به عنوان یکی از متغیرهای دیگر، تأثیرگذاری آن بر دینداری دانشجویان مورد تأیید قرار گرفت. مقدار ضریب همبستگی پیرسون (۰.۶۵-) نشان می‌دهد که بین این دو متغیر رابطه معنی‌داری

وجود دارد. یعنی هرچقدر دانشجویان گرایش‌ها داشته باشند و از سنت و ارزش‌های قدیمی که از سوی والدینشان به آنها انتقال داده شده فاصله بگیرند، التزام دینی‌شان کاهش می‌یابد. در این رابطه می‌توان گفت نهادهای مسؤول جامعه‌پذیری دانشجویان با اختلال عملکرد مواجه هستند و کارکرد خود را آن‌چنان که باید انجام نمی‌دهند. نهادهای مسؤول از قبیل دانشگاه، صنایع فرهنگی و ... ارزش‌های نوگرایانه را اشاعه می‌دهند و این باعث می‌شود ارزش‌های سنتی کارکرد خود را از دست بدهند.

رضایت از زندگی به عنوان آخرین متغیر، با ضریب همبستگی (۰.۷۵-)، بر دینداری دانشجویان تأثیرگذار است. دانشجویانی که بیشترین میزان رضایت از زندگی را دارند، میزان دینداری بیشتری در مقایسه با دانشجویانی دارند که میزان رضایت از زندگی در آنها پایین است. در این رابطه می‌توان گفت زمانی که شرایط اجتماعی به گونه باشد که افراد نتوانند از زندگی خویش احساس رضایت‌خاطر داشته باشند، این احساس عدم رضایت بر جنبه‌های دیگر زندگی آنان من جمله دینداری آنان تأثیر می‌گذارد.

نتایج به دست آمده در این پژوهش، مؤید نظریاتی است که در الگوی تحلیل نظری در مورد تأثیر متغیرهای جنسیت، سن، پایگاه اقتصادی- اجتماعی، رسانه‌های جمعی، نوگرایی و رضایت از زندگی بر متغیر دینداری دانشجویان بیان شده است. با توجه به تجزیه و تحلیل داده‌های آماری به دست آمده از مطالعه دینداری به این نتیجه می‌رسیم که دینداری دانشجویان و التزام آنان به دین در حال کاهش است. ارتباط زنجیروار میان دینداری و مسایل اجتماعی صاحب‌نظران، محققان، کارشناسان و علاقه‌مندان را می‌طلبد تا با رویکردهای مختلف اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و ... به این مقوله نگرسته و نسبت به کاهش آن چاره‌اندیشی نمایند و با ارائه راهکارهای عملی دانشجویان را با آسیب‌های کاهش دینداری آشنا سازند.

بر مبنای یافته‌های این پژوهش و با تکیه بر چارچوب نظری می‌توان راهبردهای زیر را برای گرایش دانشجویان به دین پیشنهاد نمود:

- ۱- با توجه به اینکه رضایت از زندگی یکی از مهمترین عوامل تأثیرگذار بر دینداری دانشجویان است، بنابراین پیشنهاد می‌شود مهمترین نیازهای آنان را شناسایی و برای رفع آن برنامه ریزی نمود.
- ۲- با توجه به یافته‌های پژوهش، استفاده از رسانه‌ای جدید می‌تواند بر دینداری دانشجویان تأثیرگذار باشد. لذا ضروری است ابتدا نظرسنجی‌هایی در این باره صورت بگیرد تا خواسته‌ها و نیازهای مخاطبان (به‌خصوص جوانان) را اولویت‌بندی نمود تا بتوان مطابق با آنها برنامه‌ریزی‌های خاصی را انجام داد. یکی از راهکارهای مناسب این است که مسؤولان می‌توانند نوع برنامه‌های مورد علاقه جوانان را جویا شوند و سپس به اجرای برنامه‌هایی بپردازند که مورد استقبال آنان باشد.

۳- با توجه به یافته‌های پژوهش، نوگرایی می‌تواند بر دینداری تأثیرگذار باشد. یعنی هرچقدر نوگرایی افزایش یابد دینداری دانشجویان نیز افزایش می‌یابد و بالعکس. بنابراین بایسته است با گسترش ارزش‌های سنتی و ترویج آن در بین جوانان از طریق سازوکارهای مناسب، در جلوگیری و کاهش دینداری، اقدامات لازم را انجام داد.

۴- در راستای نهادینه کردن باورهای دینی در دانشجویان بهره‌گیری از ظرفیت شبکه‌های اجتماعی مجازی در جهت آموزش و نهادینه‌سازی الگوهای ذهنی و رفتاری به منظور مصون‌سازی آنان در برابر عوامل مؤثر بر تغییرات میزان دینداری پیشنهاد می‌گردد.

فهرست منابع

۱. آرون، ریمون، (۱۳۸۳)، مراحل اساسی سیر اندیشه در جامعه‌شناسی، ترجمه باقر پرهام، علمی و فرهنگ، تهران.
۲. آزاد ارمکی، تقی و بهار، مه‌ری، (۱۳۷۷)، بررسی مسائل اجتماعی، نشرجهاد، تهران.
۳. آزاد ارمکی، تقی و غفاری، غلام‌رضا، (۱۳۸۳)، جامعه‌شناسی نسلی در ایران، پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی، تهران.
۴. اسمیت، فیلیپ دانیل، (۱۳۸۳)، درآمدی بر نظریه فرهنگی، ترجمه حسن پویان، دفتر پژوهش‌های فرهنگی؛ مرکز بین‌المللی گفتگوی تمدن‌ها، تهران.
۵. اوپنهایم، ا. ان، (۱۳۶۹)، طرح پرسشنامه و سنجش نگرش‌ها، ترجمه مرضیه کریم‌نیا، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد.
۶. جعفریان، رسول. (۱۳۷۱). نزاع سنت و تجدد. رئوف، قم.
۷. خدایاری فرد، محمد، (۱۳۸۵)، آماده‌سازی و هنجاریابی مقیاس سنجش دینداری دانشجویان، طرح پژوهشی، دانشکده روانشناسی دانشگاه تهران.
۸. بی‌بی، ارل، (۱۳۸۶)، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، ترجمه رضا فاضل، سمت، تهران.
۹. برگر، پیتر و لاکمن، تامس، (۱۳۷۵)، ترجمه فریبرز محمدی، علمی و فرهنگی، تهران.
۱۰. توسلی، غلامعباس و مرشدی، ابوالفضل، (۱۳۸۵)، بررسی سطح دینداری و گرایش‌های دینی دانشجویان امیر کبیر. نامه جامعه‌شناسی ایران. دوره هفتم. شماره ۴. زمستان.

۱۱. حسین زاده، علی حسین، نبوی، عبدالحسین و زندی، چنگیز، (۱۳۸۸)، بررسی میزان دینداری و عوامل مؤثر بر آن در بین دانشجویان، فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد شوشتر، سال سوم، پیش شماره ششم.
۱۲. جلالی مقدم، مسعود، (۱۳۷۹)، درآمدی بر جامعه شناسی دین، مرکز، تهران.
۱۳. دواس، دی. ای، (۱۳۸۳)، پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ ناییب، تهران: نشر نی.
۱۴. دورکیم، امیل، (۱۳۸۳)، صور بنیانی حیانت دینی، ترجمه باقر پرهام، مرکز، تهران.
۱۵. رابرتسون، رونالد، (۱۳۸۵)، جهانی شدن، نظریه های اجتماعی و فرهنگ جهانی، ترجمه کمال پولادی، نشر ثالث، تهران.
۱۶. زاکرمن، فیل، (۱۳۸۴)، درآمدی بر جامعه شناسی دین، ترجمه خشایار دیهیمی، لوح فکر، تهران.
۱۷. شیولسون، ریچارد، (۱۳۷۴)، استدلال آماری در علوم رفتاری، ترجمه علیرضا کیامنش، جلد دوم، انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.
۱۸. ساروخانی، باقر، (۱۳۸۴)، روش های تحقیق در علوم اجتماعی، نشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران.
۱۹. ساعی ارسبی، ایرج، (۱۳۸۹)، مهارت های نوشتاری پژوهش در علوم اجتماعی، انتشارات بهمن برنا، تهران.
۲۰. سراج زاده، حسن، (۱۳۸۴)، چالش های دین و مدرنیته، طرح نو، تهران.
۲۱. شجاعی زند، علیرضا، (۱۳۸۴)، مدلی برای سنجش دینداری، نامه جامعه شناسی ایران، دوره ششم، شماره اول، بهار.
۲۲. کلانتری، خلیل، (۱۳۸۷)، پردازش و تحلیل داده ها در تحقیقات اجتماعی - اقتصادی، فرهنگ صبا، تهران.
۲۳. کوئن، بروس، (۱۳۸۱)، مبانی جامعه شناسی، ترجمه غلامعباس توسلی و رضا فاضل، سمت، تهران.
۲۴. کوزر، لوئیس، (۱۳۸۰)، زندگی اندیشه بزرگان جامعه شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، انتشارات علمی، تهران.
۲۵. گنجی، محمد، (۱۳۸۵)، تبیین وضعیت دینداری دانشجویان دانشگاه اصفهان، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.
۲۶. گیدنز، آنتونی، (۱۳۷۸)، راه سوم و بازسازی سوسیال دموکراسی، ترجمه، منوچهر محسنی، نشر تیرازه، تهران.

۲۷. موتلو، کیهان، (۱۳۷۲)، بررسی عقاید مذهبی دانشجویان دانشگاه آنکارا، ترجمه غلامرضا غفاری، مجله فرهنگ توسعه. شماره ۲۸.
۲۸. مهدی‌زاده، سید محمد، (۱۳۸۵)، رهیافتی انتقادی به فرهنگ و جامعه نو، رسانه. شماره ۱.
۲۹. میرسندهی، محمد، (۱۳۸۳)، بررسی میزان و انواع دینداری دانشجویان، پایان نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس تهران.
۳۰. ویلم، ژان پل، (۱۳۷۷)، جامعه‌شناسی ادیان، ترجمه عبدالرحیم گواهی، علم، تهران.
۳۱. همیلتون، ملکم، (۱۳۷۷)، جامعه‌شناسی دین، ترجمه محسن ثلاثی، تبیان، تهران.
32. Sousa, L., & Lyubomirsky, S. (2001). Life satisfaction. In J. Wore (Ed), Encyclopedia of women and Gender. Sex similarities and Differences and the impact of society on *Gender*, 2, 667-676. San Diago, CA: I.